قەڵای هەولێر، بۆچی قەڵا؟ …
نووسینی : ئاری زێندینی

لای خەڵکی ئاسایی هەر شتێك بڵند بێت پێی دەڵێن (قەڵا , قەڵات) , لە هەندێ شوێن و وڵاتان قەڵات شوێنەکەی بڵندە لە بەرزایی دروستکراوەوبنیاتنراوە بەڵام لە وڵاتانیتر لەتەختایی دروستکراوە وەك ئەوەی لە هەندێ وڵاتی وەکو ئەوروپاوهندستان بەڵام هەر لەو وڵاتانەش قەڵا هەیە جێگاکەی بەرزە. (قەڵا – قلعە) مەرج نییە جێگاکەی بەرز بێت بەلکو سیفەت وتایبەتمەندی خۆی هەیە کە لە بنەڕتدا بۆ کاری تایبەتی کەسانێك و بازرگانی وسەربازی و بەتایبەت بۆ بەرگری بەکارهاتووە وەك خاڵیکی سەرەکی لە ناوچەیەك, تەلارسازیودیزاینی تایبەتی و لە مادەی تایبەت پێکهاتووە بە تایبەت لە روخساری دەرەوەی وەك دەرگایی گەورەوسەرەکی هاتن ودەرچوون بناغەی قەڵاکە بەپتەوبی و بەردی گەورە دروستکراوە نێوانی دیوارەکان تاچەند مەترێك وەك دینگەومنارەی قایم پێك بەستراوە, نموونە قەڵای (سالسبێرگ لە نەمسا) , قەلای (وندسوور لە ئینگلترا) , قەڵای (مالبورك لە پۆلەندا) قەڵای (کوردان لە سوریا) قەڵای (شێروانە لە کوردستانی عێڕاق) لە قەزایی کەلار لە هەرێمی کوردستان , ئەمانە بە مەبەستی (قەڵا) دروستکراوە شوێنی کەسایەتی دیاروشوێنی بە مەبەستی بەرگری و شەڕ دروستکراوە بەشێوەی تەلارسازی وستانداردی بیناسازی قەڵا نەوەك شوێنی دانیشتوانی خەڵکی ئاسایی.باسەکەی ئێمە دەربارەی (قەڵای هەولێرە) قەڵای هەولێر قەڵا بێت قەڵا نەبێت هیچ لە بایەخی ئەو شوێنە کەمناکاتەوەو هەر شوێنێکی جیهانی ودێرینە کە مێژوویەکی کۆن و دێرینی هەیە بۆ (6000) هەزار ساڵ دەبێت مێژووە بۆ شاری هەولێروخەڵکەکەی.

مێژووی قەڵای هەولێر چەندەها قۆناغ تێپەڕیوە بەڵام دیارنییە دەسەڵات وفەرمانڕەوایەکی دیار حوکمی ئەو شوێنەی کردبێت هەندێك لە قۆناغەکانی مێژووش دیار نییەوپچڕپچڕە لە رووی کۆمەڵایەتی وسیاسی و سەربازی ئەم شارەوقەڵایە روون و ئاشکرا نییە سەرباری چەندین نووسراووتاروکتێب لەلایە نووسەری خۆماڵی کوردوبیانی و عەرەبی دەربارەی ئەم قەلاً یە بەتایبەتی وە شاری هەولێر بە گشتی سەردەمێك لە سەردەمەکان تووشی شەڕێکی بەرگری بووەتەوە بەرامبەر گەورەترین سوپاوپیاوی ئەوسەردەمە کە (هۆلاکۆ) توانیویەتی بەرگری بکات نەك شەڕ! بەڵام ئەگەر شەڕ بێت یان بەرگری دەبێت یەکێك سەرکردایەتی بکات ئەو کەسە کێیەو سوپاکەی چۆن بووە کەرەسەوکەلوپەلەسەربازیەکان چۆن و چی بووە, هۆلاکۆ لەرۆژهەڵاتی ئاسیاوەهاتووەئەو هەموو شارووڵاتانەی بڕیوەوداگیرکردووە نیوەی

عێراقی ئێستاش داگیرکردووه چۆن و لەبەرچی نەیتوانیوه ئەم قەڵاتەی پێ نەگیراوەوکۆنتڕۆڵی بکات بەگوێرەی سەرچاوەکان دانیشتوانی ئەو کاتی قەڵاکە (550) کەس بوونە چەندی سەربازوبەرگریکاربوونەوچەندی خەڵکی ئاسایی بوونە چونکە شەڕوبەرگری ئامادەسازی و ئامادەکاری دەوێ بەتایبە بەرامبەر هێزێکی وەکو (هۆلاکۆ) و بۆ پاراستنی قەڵاکە! بابەتی مێژووش لە ئێستادا سەردوێکەوئەدەب نییە بەڵکولێکۆڵینەوەوتوێژینەو زانستە,ئەو شوێنەی کە پێی دەڵێن (قەڵای هەولێر) ئێستا بووەتە شوێنەوارێکی جیهانی ناسراوە خەڵك لەوێ ناژی و چۆڵکراوە لە دانیشتوان لە پاش ساڵانی دووهەزارەکان بەتایبەت لە (2007)وە لەلایەن ڕێکخراوی (یونسکۆ) سەرپەرشتی دەکرێت بۆ زیاتر گرنگیدان و نۆژەنکردنەوەی بەڵام لە روویی (جوگرافی و جیۆلۆجی و شوێنەوارناسی) بایەخێکی ئەوتۆی پێنەدراوە مەبەستی ئەم ووتارە ئەمەیە! سەرباری ئەو هەموو کۆلیژوبەشی شوێنەوارناسی وجوگرافیاوجیۆلۆجی و بەتایبەت زانستی جیۆلۆجی لە هەرێمی کوردستان بۆخودی قەڵاکە لەچی پێهاتووەوقۆناغەکانی دروسبوونی وشێوەی قەڵاکەوئەوبەردوومادەی بەکارهاتووەولەچ سەردەمێك بووە بۆچی دروستکراوە بەمەبەستی چی دروستکراوە کێ دروستی کردووە کێ دەسەڵاتی دیاری ئەم قەڵایە بووە بەچ کەلوپەلێك و کەرەسەیەك و چەك و تەقەمەنی بەرگریان کردووە ئەگەر شەڕ رووی داوە تاکو ئێستا لەم لایەنەوە توێژینەوەولێکۆڵینەوە زۆر زۆر کەمە دەبوایە دەرچوانی (شوێنەوارناس و جیۆلۆجی و جوگرافیا) کاری سەرەکیان بایخدان بەو قەڵایە بێت نەوەك بڕوانامە بەدەسهێنان ودامەزراندن,کەچی لەولاوە کەسێکی بیانی بێت لە وڵاتێکی دوورەوە توێژینەوەلێکۆڵینەوە ئەنجام بدات. (قەڵای هەولێر) قەڵا نییە ! , بەگوێرەی ئەو هەڵکەوتە جوگرافییەی شاری هەولێرو لەم ناوچەیە و لە رووی جیۆلۆجی خاکەکەی ئاسایی شوێنێکی تەختانییە بە هاتنی ڕۆژگاروبەسەرچوونی ڕۆژگار شێوەکەی ئاوها هەڵکەوتووە زیاتر نیشتەنییە واتە پاشماوەی ئاوەوئاوی دەریا شێوەکەی وەکو بنی دەریایە, لە چیاکانەوە دەست پێدەکات تا گردوتەپۆلکەودەشتایی درێژ دەبێتەوە,واتە (شاری هەولێر) ئێستا وەك پارێزگا پێکهاتووە لە سێ بەشی سەرەکی پێهاتووە (چیا , گردووتەپۆڵکە , دەشتایی و تەختانی) , بەشی (چیا) لەدێرزەمانەو شوێنەواری مرۆڤی نیاندرتاڵ وەك ئەوەی لە ئەشکەوتی (شانەدەر) دۆزراوەتەولە ناوچەی مێرگەسۆر لە نزیك هەولێر دواتریش لە سەردەمێکی هەندێك کۆن وسەردەمی نزیکی ئێستا پێکهاتووە لە خەڵکی گوندنشین تارۆژی ئەمڕۆ, بەشی (تەختانی و دەشتانی) واتە خوار قەڵاکەیە بە گوێرەی زۆربەی سەرچاوەکان ئەوەی لە ڕۆژنامەوگۆڤاروکەسانی دێرینی خەڵکی هەولێر

باسی دەکەن زۆربەیان هەر خەڵکی قەڵابوونە ناوچە دەشتاییەکانی خوار قەڵایان ئاوەدان کردووەتەوەو تێدا نیشتەجێبوونە بەڵام ماوەیەکی زۆرودوورودرێژومێژوویەکی زۆرودرێژ هەیە لە نێوان ئاوەدانی و نیشتەجێبوونی قەڵای هەولێروخوارقەڵاکە کە بە دەشتایی بەناوبانگە کە پێکهاتەی جوگرافی و جیۆلۆجی و کۆمەڵایەتی وئابووری و رۆشەنبیری و خوێندەواری شارەکەیە بە گشتی.مێژووی قەڵاکە وەك لەسەری ریککەوتوون (6000) ساڵە بەلام مێژووی ئاوەدانی و دانیشتوانی خوار قەڵاکە لە دەشتایی مێژووەکە هەر (100) ساڵێك وهەندێك زیاترە وەك لە زۆربەی وێنە کۆنەکانی هەولێر مەعلومەودیارە,هەروەك نووسەر مەولود بۆخاڵی لە کتێبی (هەولێرم وادیوەو وا ناسیوە) دەڵێ:-(بە گوێرەی ئەوسەرچاوانە تا سەردەمی سولتان موزەفەرەدین کوکبەری لە ساڵانی (1120) هەولێر بە گشتی هەر قەڵات بووە مێژووی دروسبوونی قەڵاکە دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە پەیدابوونی حەزرەتی مەسیح بەچەند هەزارساڵ ئەو گردوتەپۆڵکەیەی قەڵاکەی لەسەر دروستکراوە بەرزیەکەی 415مەتر لە ئاستی دەریا بەشێوەی بازنەیی 26مەتر پانتایی 102مەتردووجا) مێژووی دیاری کۆمەڵایەتی ورۆشەنبیری وخوێندەواری شاری هەولێر لە بەشی خوار قەڵا لەدەشتاییەکەی لەسەرەتایی سەدەی (20) دەستی پیکهاتووە یەکەم قوتابخانە لە ساڵی (1927) دامەزراوە قوتابخانەی (ئەربیل ئولا) , وەلەساڵی (1921) بووەتە پارێزگا, بەم شێوەیە ئاوەدانی و نیشتەجێبوون لە خوار قەڵا تاکو رۆژگاری ئێستا بەردەوامە بەڵام مێژووی (قەڵا) هەروەك خەڵکی شارەکە دەڵێن (قەڵات – قەرات) مێژوویەکی دوورودرێژوناروونی هەیە نازانرێت لە کۆنەوە خەڵکەکەی چۆن ژیاون وزمانیان وکەلتوریان بەڵام لە سەرەتایی سەدەی (19) زمانی خەڵکەکە تورکمانی و کوردی بووە لە ئەسڵدا کوردن ولەژێردەسەڵاتی عوسمانی فێرە تورکی بوونە زۆربەشیان دەیانگۆت خۆشناوین لە پاش ساڵانی 1950, میژوونووسان و لێکۆلەرانی بیانی و خەڵکی شارەکە تائەوەندەی پێیی گەیشتوون لە نوسراووبەڵگەنامەجیهانیەکان و تا ئەوەندەی دیراسەی مەیدانیان بۆکردووەلەناوقەڵاکەوخەڵکی قەلاکە هەرچەندە باس لەوەدەکەن کەسی رۆشەنبیروگۆرانیبێژوهونەرمەندی میللی هەبوونەوخانەوادەی دیاری ناو قەڵا دواتر لە قەڵا نەماون هاتوونەتە خوار قەڵا لە دەشتاییەکە نیشتەجێبوونە لەرووی کۆمەڵایەتی کەسانی دیاروبەناوبانگ بوونە وەك (خانەوادەی مەلافەندی و خانەوادەی موفتی),(قەڵاکەش ئەوکات تاساڵانی بە دوایە لە چوار گەرەکی سەرەکی پێهاتووە (سەرا, تۆپخانە, تەکیە) واتە خەڵکی ئاسایی نیشتەجێبوونە چەند کەسایەتی ناو(قەڵا) هەبووە لەرووی کۆمەڵایەتی و ئابووری بەڵام هیچ باسی

ئەوەیان نەکردووە کە فەرمانڕەوایەکی دیاروبەناوبانگ سەردەمێ لە سەردەمەکان و قۆناغێك لە قۆناغەکان یان باسی ئەم قەڵایە لە رووی سەربازی و تەلارسازی وبیناسازی چۆنیەتی پێکهاتنی لەومادەوبەردانەی هەروەکو لە قەڵا بەناوبانگەکانی جیهان دەبینرێت کە سیفەت وخاسیەتی قەڵایە بە شێوەکی زانستی چونکە مەرج نییە هەر بینایەك لە شوێنێکی بڵندوبەرزایی دروسکرا بڵێن (قەڵا).

(قەڵای هەولێر) شوێنی نیشتەجێبوونی خەڵکی ئاسایی بووە وەك (شارۆچکەیەك) تاکو ساڵانی بەدوایە هەندێکە خانوو بۆ کاروبارکارگێڕی خەڵکەی هەبووەودواتر لە کۆتایەکانی سەدەی (19) واتە لە ساڵانی (40 , 50) 1950 بەولاوە خەلکەکەی روویان لە خوار قەڵا کردووە بۆ ژیان چونکە باسەکەی ئێمە بۆ قەڵاکە مەبەست لێی چەندین ساڵە گرنگینی نەدانە لە رووی جوگرافی وشوێنەوارناسی وجیۆلۆجیەکە بزانیین کە قەڵایە هەروەك قەڵابەناوبانگەکانی جیهان لەروویی تەلارسازی وبیناسازی وەك قەڵا دروستکرابێت, ئەو شوێنەی کە پێی دەلێن قەڵاوئاوەدانی لێدروستکراوە گردوتەپۆلکەیەکی ئاساییە لە رووی جوگرافیاوجیۆلۆجی و پێکهاتەی خاکەکەی هەروەك زۆربەی شوێنەکانی تر لە جیهان دەشتایی وگردوتەپۆڵکە دەبینرێت وەك دەشتایەکانی (ئوستڕالیا وئەمەریکا) هێشتا ئاوەدانی لێ نیە وەلە وڵاتانی وەك (ئیتاڵیاویۆنان و پورتوگال ووڵاتی مەغریب و وڵاتانی ئەمەریکای باشوور) چەندین شوێنی بەرزوبڵند خانووی لێدروستکراوەوخەڵك نیشتەجێبوونە بوونەتە ناوچەی گەشتیاری .